

L. BALOGH BÉNI

ERDÉLY 1918 ŐSZÉN**

Erdély 20. századi történelmének alakulása – a társadalomtudományok egyik elterjedt mai szakkifejezésével élve – a románok és magyarok közötti „nulla (vagy fix) összegű játék” dinamikáját követte, ahol a megbékélés, a kompromisszum csaknem lehetetlen volt. A szemben álló felek teljes győzelemre törekedtek, és a győztes „mindent vitt”. Miskolczy Ambrus szavait idézve: Erdély népeinek tragédiája abban rejlik, hogy „az egyik fél győzelme a másik vereségét jelenti”.¹

Örömnünnep és gyász

Erdély bonyolult nemzetiségi viszonyai, a néprajzi tarkaság, a román, a magyar és a német lakosság területi elhelyezkedésének kevertisége szinte lehetetlenné teszi egy etnikailag minden szempontból kielégítő, igazságosnak mondható határvonal meghúzását e területen. Részben ezzel magyarázható, hogy míg Erdély Romániával való 1918-as „egyesülésében” a román közvélemény saját nemzeti törekvéseinek beteljesülését látta (és látja ma is), addig az Erdély elcsatolását szentesítő trianoni békeszerződést magyar oldalon osztársadalmi méretű elutasítás övezi. Ami tehát az egyik népnek diadal és örömnünnep, az a másiknak tragédiát és gyászt jelent.

Mi sem illusztrálja jobban ezt az állítást, mint egy román visszaemlékezés és egy korabeli magyar naplórészlet.

* Ebben a blokkban szereplő tanulmányok a Liszt Intézet – Magyar Kulturális Központ Bukarest által 2024. november 27-én megvalósított Miskolczy Ambrus Emlékkonferencián elhangzott előadások szerkesztett változatai.

** E tanulmány a bukaresti Liszt Intézet által szervezett Miskolczy Ambrus Emlékkonferencián (Conferință Comemorativă Miskolczy Ambrus) 2024. november 27-én elhangzott román nyelvű előadás szerkesztett, bővített változata. Elsősorban az alábbi művekre támaszkodtam: L. BALOGH Béni: Impériumváltás Erdélyben és a Károlyi-kormány nemzetiségi minisztériuma 1918–1919-ben, In: Erdélyből jelentik. A Károlyi-kormány nemzetiségi minisztériumának válogatott iratai 1918. november 3. – 1919. január 29., Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta: UŐ., Iskola Alapítvány Kiadó – Magyar Nemzeti Levéltár, Kolozsvár – Budapest, 2020; UŐ.: Erdély megszerzése – Románia és az erdélyi kérdés 1918–1920-ban, In: Románia és az erdélyi kérdés 1918–1920-ban. Dokumentumok, Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta: UŐ., Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Történettudományi Intézet, Budapest, 2020.

¹ MISKOLCZY Ambrus: Magyar-román közös múlt és/vagy történeti kiengesztelődés, *Magyar Tudomány*, 1998, 10. sz., 1165. p.

Lucian Blaga román költő, filozófus így idézte fel az 1918. december 1-jei, Erdély Romániával való egyesülését kimondó gyulafehérvári nemzetgyűléshez fűződő személyes érzelmeit: „Azon a napon ismertem meg, mit jelent a nemzeti lelkesedés, az őszinte, önkéntelen, ellenállhatatlan, belülről jövő, mindenkit magával ragadó lelkesedés. Olyasvalami volt, ami feledtetett mindent, még az emelvényeken szónoklók sutaságát, teljes tapasztalatlanságát is. Este, mialatt szekerünkön visszaindultunk Szászsebesre, én és a bátyám is abban a tudatban voltunk, hogy »új idők alapjait raktuk le«, noha nem tettünk egyebet, mint néma és jelentéktelen figurákként részt vettünk egy olyan eseményen, amely a sors akaratából valósult meg. A lezajlott esemény, a maga erejével és felemelő légkörével, felébresztette bennünk a történelmi öntudatot.”² A román csapatok egy hónappal későbbi szászsebesi bevonulása alkalmából a román lakosság „lelkesedése és öröme óriási körtáncban nyilvánult meg, amely elhagyva körét spirálvonalban folytatódott, égi csillagködökhöz hasonlóan, melyek új kibontakozást és új egyensúlyt keresnek” – írta lírai hangvételű visszaemlékezésében.³

Ezzel szöges ellentétben viszont az erdélyi magyarok többségén mélységes fájdalom és elkeseredés lett úrrá a román csapatok bevonulásakor. Ferencz József, az akkor már 83 éves, nagy tekintélyű kolozsvári unitárius egyházfő a román csapatok kolozsvári bevonulását is megörökítette naplójában. „1918. december 24-én a románok megszállották Kolozsvárt is. Karácson szombatján angyalok járása helyett kucsmás oláh katonák. Bizony, szomorú Karácson. Ide jutottunk hát a diadalmas forradalommal! Hiszen maholnap az egész magyar népköztársaság ez ellenség kezében lesz. Északon a csehek és tótok, délen a szerbek és szlovákok [!], Erdélyben a románok osztozkodnak az ezeréves Magyarországon. Mert ez a megszállás csak első lépés az elfoglalásra; ha csak a jó Isten valami csudát nem tesz. Mi lesz velünk s egyházunkkal, ha Erdélyt hivatalosan is Romániához csatolják? Pedig aligha ettől megmenekszünk. Ki véd meg minket a béketárgyalásokon is? Hiszen ott is ellenségeink ülnek össze s állapítják meg az országok határait. Kérdés, hogy nekünk még szót is engednek-e ott? Miután magyar kormányunkkal az antant még szóba sem áll. Eddig legalább hivatalosan nem ismerte el. De nem folytatom tovább. Könnyeimmel írtam e sorokat is, s valószínűleg azok már nem apadnak el, amíg én még élek.”⁴

² BLAGA, Lucian: *Évek krónikája és éneke*, Fordította Kiss Jenő, Ifjúsági Könyvkiadó, Bukarest, 1968, 178–181. p. Idézi: *Trianon arcai. Naplók, visszaemlékezések, levelek*, Szerkesztette, az előszót és a jegyzeteket írta: KUNT Gergely – L. BALOGH Béni – SCHMIDT Anikó, Libri Kiadó – Magyar Nemzeti Levéltár, Budapest, 2018, 298. p.

³ *Uo.*, 181. p.

⁴ Ferencz József naplójának részletét közli: KUNT–L. BALOGH–SCHMIDT: *i. m.*, 34–35. p.

Az első világháború vége és Erdély román katonai megszállása

1918 tavaszán Románia jövője kilátástalannak tűnt: területének mintegy kétharmada, kb. 88 000 km² – egész Havasalföld, a Ploiești környéki kőolajmezőkkel együtt – idegen uralom alatt volt, miután a központi hatalmak hadereje kiszorította az Erdélybe meglepetésszerűen betört román csapatokat, majd 1916. december 6-án Bukarestet is elfoglalta. A királyi udvar és a román kormány így kénytelen volt a moldvai Iași városába menekülni, ahol közel két évig tartózkodott. A hön áhított Erdély megszerzésére egyelőre nem mutatkozott még a leghalványabb remény sem. Mi több, 1918. május 7-én Bukarestben – megszegve ezzel az antanthatalmakkal 1916-ban kötött titkos szerződésben vállalt kötelezettségét – Románia kénytelen volt megalázó különbékét kötni a központi hatalmakkal. Az ország kivált a hadviselő államok sorából, és ezzel együtt az antant szövetségi rendszeréből.

Ez a helyzet azonban 1918 őszére gyökeresen megváltozott. A francia kormány ugyanis Bulgária szeptember 29-i kapitulációja után elérkezettnek látta az időt, hogy Romániát visszasegítse a hadviselő országok sorába. Georges Clemenceau miniszterelnök a Párizsban tartózkodó egykori – és jövőendő – követ, Victor Antonescu révén közvetlen kapcsolatot létesített I. Ferdinánd királlyal és Ion I. C. Brătianuval, a legbefolyásosabb román politikussal. Antonescu kalandos körülmények között, egy francia tiszt által vezetett repülőgépen, álnéven, hamis útlevelemmel jutott el október 22-én Szalonikin keresztül a román fővárosba. Átadta Clemenceau és Henri Berthelot tábornok, a Francia Dunai Hadsereg parancsnoka üzenetét, miszerint Románia késedelem nélkül, legalább négy hadosztállyal lépjen újból hadba. Brătianu és a román hadvezetés azonban túl kockázatosnak vélte az azonnali hadbalépést, így az egyelőre elmaradt.⁵ Titokban azért elkezdték a román hadsereg újramozgósítását, hogy az a megfelelőnek vélt időpontban készen álljon, és részt vehessen majd Magyarország megszállásában.

A háború közben rohamosan közeledett a végéhez. Október 30-án Törökország kapitulált, november 3-án, Padovában az Osztrák–Magyar Monarchia is aláírta a fegyverszüneti megállapodást, és küszöbön állt a német fegyverletétel is. A románok számára fennállt a veszély, hogy az antant győzelmével befejeződik a háború, és még nem léptek vissza a hadviselő államok sorába. Éppen ezért a románbarát érzelmű Berthelot november 8-án

⁵ Victor Antonescu küldetését Ion I. C. Brătianu is megemlíti 1919. december 16–17-i képviselőházi beszédében. Cuvântul deputatului Ion I. C. Brătianu, In: *Marea Unire în Parlamentul României*, Ediția a II-a revăzută și adăugită, Editor Gheorghe Sbărnă, Editura Cetatea de Scaun, București, 2017, doc. nr. 1/7, 53. p. Vö. STAN, Constantin I.: *Generalul Henri M. Berthelot și românii*, Ediția a II-a revăzută și prescurtată, Editura Paideia, [București, 2018], 135–136. p.; DUCA, I. G.: *Amintiri politice*, Vol. III, Colecția „memorii și mărturii”, Jon Dumitru Verlag, München, 1982, 64. p.

megüzente Iași-ba: „Nagyon komolyan kérem, hogy azonnal mozgósítsák a román hadsereget. Később már túl késő lesz.”⁶ Ez véget vetett a román vezetés halogató taktikájának, és másnap a kormány ultimátumot intézett Mackensenhez, felszólítva, hogy csapatai 24 órán belül hagyják el az országot. Ekkor már Berthelot hadseregének alakulatai déli irányból elérték a Dunát, és megkezdték az előkészületeket a folyón való átkelésre. November 10-én, egy nappal a német fegyverszünet megkötése előtt, Romániában hivatalosan is elrendelték a hadsereg mozgósítását. Ugyanaznap Ferdinánd király kiáltványt intézett a néphez, amelyben kifejezte reményét, hogy hamarosan valóra válik az összes román egyesülésének eszméje. A hadseregnek szóló napiparancsában ugyanakkor harcra szólította fel a katonákat: „Bukovinai és erdélyi testvéreink hívnak titeket erre az utolsó harcra, hogy a lelkesedésetekkel vigyék el nekik az idegen iga alóli felszabadulást.”⁷

Kisebb román csapatok már ezt megelőzően, november 8-án felbukkantak egyik-másik kelet-erdélyi, határ menti vasútállomáson.⁸ Néhány nap múlva, november 12-én Gyergyótólgyesen román járőrök jelentek meg. Másnap Gyimesbükköt 40–50 román katona szállta meg, és 15-e körül Bereckre és a Békás-szorozhoz is érkezett egy-egy kisebb román járőr.⁹ A mielőbbi erdélyi bevonulásról szóló hivatalos parancsot Constantin Prezan vezérkari főnök adta ki 1918. november 18-án, miután előző nap Franchet d'Esperey francia tábornoktól, a szaloniki székhelyű Keleti Szövetséges Hadsereg főparancsnokától megkapták erre az engedélyt. A Kárpátok hágóin átkelve a román haderő legelőször a Székelyföldre vonult be: november 26-án Csíkszeredát, december 6-án Székelyudvarhelyt, másnap pedig Sepsiszentgyörgyöt szállta meg. Marosvásárhelyen december 2-án, Brassóban 7-én jelent meg.

Erdély megszállásának módját nagyban befolyásolta az 1918. november 13-án megkötött belgrádi katonai konvenció, amelyet Linder Béla, a magyar kormány tárca nélküli minisztere, Paul Prosper Henrys tábornok, a Francia Keleti Hadsereg parancsnoka, valamint Živojin Mišić vajda, a szerb hadsereg főparancsnoka írt alá. Ez megszabta, hogy Magyarországnak nyolc napon belül ki kell vonnia haderejét a Szamos felső folyásától Marosvásárhelyig, majd a Maros folyását követve Szegedig, onnan pedig a Szeged – Baja – Pécs

⁶ TORREY, Glenn E.: *România în primul război mondial*, Meteor Publishing, [București, 2016], 332. p.

⁷ SCURTU, Ioan: *Regele Ferdinand*, Editura Enciclopedică, [București, 2016], 149. p.

⁸ SZÁSZ Zoltán: Forradalmak és nemzeti mozgalmak a monarchia összeomlása után (1918–1919), In: *Erdély története*, Harmadik kötet, 1830-tól napjainkig, Szerkesztette: Uő., Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986, 1714. p.

⁹ BÁRDI Nándor: Impériumváltás Székelyudvarhelyen, 1918–1920, In: Uő.: *Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéből*, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2013, 46. p.

– Varasd vonal mentén terjedő demarkációs vonaltól délre eső területekről. A kiürített területeket a szövetséges haderők szállhatták meg, a polgári közigazgatás azonban magyar kézben maradhatott. A szövetségeseknek ezenkívül megszállási joguk volt minden helysére, illetve stratégiai pontra, amelyet a szövetséges hadseregek főparancsnoka határozott meg.¹⁰ A magyar kormány szempontjából viszonylag kedvezőnek látszott a polgári közigazgatás meghagyására vonatkozó kitétel, akárcsak az, hogy a demarkációs vonaltól nyugatra és északra fekvő területeket (a később megállapítandó stratégiai pontok kivételével) – elvileg legalábbis – nem kellett katonailag feladni. A román vezetés viszont barátságtalan lépésként értékelte a konvenciót, hiszen annak értelmében csak a demarkációs vonalig nyomulhatott volna előre a hadseregével, és a magyar közigazgatást sem cserélhette le románra. Azonban Berthelot tábornok hathatós segítségével a román csapatok folyamatosan megsértették a konvenció előírásait, és hamarosan maguk mögött hagyták a demarkációs vonalat, amelyet december közepéig már mindenütt elértek.

A demarkációs vonal átlépésére és az általa kijelölt stratégiai pontok: Máramarossziget, Nagybánya, Szatmárnémeti, Nagykároly, Dés, Kolozsvár, Nagyvárad, Arad megszállására Berthelot december 12-én önhatalmúlag adott engedélyt a román vezérkar kérésére. Felettesét, Franchet d'Esperey főparancsnokot és a francia kormányt csak 15-én tájékoztatta, azon a napon, amelyen megindult a román hadsereg előrenyomulása. Azzal indokolta lépését, hogy az erdélyi magyar hatóságok bolsevista propagandát folytatnak, a sajtó és a magyarok által kibocsátott röpiratok pedig inzultálják a királyi párt.¹¹ Ez nyilvánvaló ürügyként szolgált arra, hogy – amint később maga is elismerte – elősegítse az egyik legfőbb román célt: kész tényeket teremtsenek Erdélyben a békekonferencia kezdete előtt.¹² Franchet d'Esperey másnap, 16-án megtáviratozta Berthelot-nak és a francia kormánynak is, hogy Berthelot túllépte hatáskörét, s hogy lépése összeegyeztethetetlen a konvencióval. Mivel azonban a kormány nem reagált azonnal, Berthelot a román akciót a főparancsnok tilalma ellenére egyelőre nem állította le.¹³ Georges Clemenceau francia kormányfő állásfoglalása alapján Henrys tábornok végül december 22-én utasította Berthelot-ot a támadás leállítására, aki ezt csak 24-én továbbította a román parancsnokoknak, amikor a román katonaság már elérte Kolozsvárt, és bevonult Erdély „fővárosába”.

¹⁰ A dokumentum szövegét L.: *Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről, 1918–1919*, Összeállította és szerkesztette ÁDÁM Magda és ORMOS Mária, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1999, 9. sz. irat. Vö. *Trianon*, Szerkesztette: ZEIDLER Miklós, Osiris Kiadó, Budapest, 2003, 31–32. p.

¹¹ *Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről, 1918–1919*, 41. sz. dokumentum.

¹² ROMSICS Ignác: *Erdély elvesztése, 1918–1947*, Helikon Kiadó, Budapest, 2018, 143. p.

¹³ ORMOS Mária: *Padovától Trianonig, 1918–1920*, Harmadik, átdolgozott kiadás, Kossuth Kiadó, [Budapest], 2020, 118. p.

Az elfoglalt területeket a román hadsereg hadműveleti területté nyilvánította, és azonnal intézkedett a fegyverek beszolgáltatásáról. Szükségállapotot, sajtócenzúrát, éjszakai kijárási tilalmat és utazási korlátozásokat vezettek be. A vasutak, a posta és a távírók a nagyvezérkar közvetlen utasításait hajtották végre, annak parancsnoksága alá tartoztak. Akik nem vetették magukat alá a parancsoknak, azokat katonai törvényszék elé idézték, a nem megfelelő magatartással vádolt tisztviselőket pedig 48 órán belül kiutasították az országból. Szinte mindenkiben kémet vagy ellenséget láttak.¹⁴ Fokozatosan teret nyert az új román közigazgatás, átvették a hivatalokat. Hűségesküre kötelezték az állami alkalmazottakat, a tanárokat, tanítókat, ügyvédeket, bírakat, közjegyzőket. Aki ezt nem vállalta, elbocsátották állásából. Elkezdődött a szimbolikus térfoglalás is: igyekeztek eltüntetni a magyar nyelvű feliratokat, a közterekről pedig a magyar történelmi emlékeket, ugyanakkor kötelezővé tették a román nemzeti színek és a román cégtáblák használatát.¹⁵

A Károlyi-kormány megalakulása és Erdély-politikája

1918 őszén az Osztrák–Magyar Monarchia vezetése előtt egyre nyilvánvalóbbá vált a közelgő háborús vereség. IV. Károly császár az előremenekülés politikáját választotta, és október 16-án szövetségi állammá nyilvánította Ausztriát. Másnap Tisza István a képviselőházban elismerte, hogy a központi hatalmak elvesztették a háborút, 20-án pedig ugyanott elfogadták a dualizmus megszűnéséről, a Magyar Királyság önállóságáról és az osztrák–magyar perszonálunióról szóló törvényt. Az ország kilátástalan helyzetét felmérve, október 23-án lemondott Wekerle Sándor kormánya, másnapra virradóan pedig a budapesti Károlyi-palotában megalakult a Magyar Nemzeti Tanács. Elnökké Károlyi Mihályt választották.

¹⁴ EGRY Gábor: Posztbirodalmi átmenetek? In: *Összeomlás, uralomváltás, nemzetállam-építés, 1918–1925. Dokumentumválogatás, I. kötet, Románia*, A bevezető tanulmányt írta Uő., Napvilág Kiadó, Budapest, 2019, 22. p.

¹⁵ Az erdélyi impériumváltásról az elmúlt évek során megjelent írások közül néhány, a teljesség igénye nélkül: HATOS Pál: „Mi a fegyvert letettük.” Erdély 1918–1919-ben, *Erdélyi Krónika*, 2021. november 21., <<https://erdelyikronika.net/2021/11/21/erdely-1918-1919-ben/>> (letöltve: 2025. 02. 14.); KOVÁCS KISS Gyöngy (szerk.): *Impériumváltás Erdélyben (1918–1920)*, Komp-Press Kiadó – Iskola Alapítvány Kiadó, Kolozsvár, 2020; L. BALOGH Béni: „Barátságos és békés szándékkal.” A román hatalomátvétel kezdetei Erdélyben 1918 végén – 1919 elején, *Erdélyi Krónika*, 2020. június 3., <<https://erdelyikronika.net/2020/06/03/a-roman-hatalom-atvetel-kezdetei-erdelyben-1918-vegen-1919-elejen/>> (letöltve: 2025. 02. 23.); PÁL Judit: Főispánok és prefektusok 1918–1919-ben. A közigazgatási átmenet kérdései Erdélyben, *Századok*, 2018, 6. sz., 1179–1214. p.; ROMSICS Ignác: *Erdély elvesztése...*, 85–306. p. A kolozsvári *Korunk* c. folyóirat 2018. 2. tematikus száma is az erdélyi impériumváltásról szól.

Ezt követően az események viharos gyorsasággal zajlottak le. Az utca nyomásának engedve és a király beleegyezésével Habsburg József főherceg október 31-én Károlyi Mihályt nevezte ki miniszterelnökké. Ezzel győzött az őszirózsás forradalom. Károlyi még aznap megalakította kormányát, amelynek programja¹⁶ gyökeresen szakított a korábbi kormányok politikájával: egy olyan független és demokratikus köztársaság létrehozását tűzte ki célul, amelynek közéletében a nemzetiségek is államalkotó tényezőként vehetnek részt, kiterjedt öngazgatási jogok birtokában. Viszont az ország területi integritásához – eltekintve Horvátország elszakadásától – a Károlyi-kormány is ragaszkodott, és úgy vélte, hogy ez nem mond ellent a wilsoni elveknek.¹⁷

Valójában azonban 1918 novemberében már nem volt semmiféle realitása a történeti Magyarország megőrzésének. A kormányfő nem vette figyelembe azt – mint ahogy a teljes magyar politikai elit és a közvélemény sem –, hogy a vesztes háború és a Monarchia felbomlása következtében Magyarország politikai súlya jelentősen lecsökkent, és az ország nemzetközileg végletesen elszigetelődött. Nem tudhatta, hogy a környező országok területi követeléseinek jó részét a győztes nagyhatalmak elvileg már elismerték, ráadásul azt az illúziót táplálta, hogy a győztesek méltányolni fogják antantbarátságát és meggyőződéses pacifizmusát.

Tárca nélküli nemzetiségi miniszterként az új kormány tagja lett Jászi Oszkár is, a magyarországi polgári radikalizmus kiemelkedő személyisége,¹⁸ akit Károlyi november 1-jén bízott meg a Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési jogának előkészítésével.¹⁹ A nemzetiségi minisztérium tevékenységét, akárcsak az egész kormány nemzetiségi politikájának fő irányát 1919 januárjáig az ő elképzelései határozták meg. Koncepciójának lényege az volt, hogy a Magyarország irányában kérlelhetetlenül ellenségesnek mutakozó antant-politika hatását a szomszédos népekkel, köztük a románokkal való megegyezések révén kellene mérsékelni. Gyorsan megtapasztalta azonban, hogy erre vajmi kevés az esély, mivel az általa felkínált megoldásokat a magyarországi nemzetiségek vezetői 1918 őszén már kevésnek találták, és ezért elutasították.²⁰

¹⁶ L.: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL), Polgári kori törvényhatósági levéltárak, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek (1867–1944) (a továbbiakban: K 27), 1918. október 31.

¹⁷ ROMSICS Ignác: *A trianoni békeszerződés*, Helikon Kiadó, [Budapest], 2020, 60–67. p.

¹⁸ SZARKA László: Jászi Oszkár, az elemző programalkotó, *História*, 2008, 9. sz., 23. p.; Életről és munkásságáról L. példálul: LITVÁN György: *Jászi Oszkár*, Osiris Könyvkiadó, Budapest, 2003; HANÁK Péter: *Jászi Oszkár dunai patriotizmusa*, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1985.

¹⁹ L.: MNL OL K 27, 1918. november 1.

²⁰ SZARKA László: Keleti Svájc – illúzió vagy utópia? A Károlyi-kormány Nemzetiségi Minisztériumának működése, In: Uő.: *Duna-táji dilemmák. Nemzeti kisebbségek – kisebbségi politika a 20. századi Kelet-Közép-Európában*, ISTER Kiadó, Budapest, 1998, 114–115. p.

Ezt tették az erdélyi románok vezetői is a november 13–14-én Aradon lezajlott magyar–román tárgyalásokon. Aradon Jászi kísérletet tett a megegyezésre: átmeneti provizóriumot kívánt teremteni a békekonferencia döntéséig, és dokumentálni akarta „Európa és az egész művelt világ előtt”, hogy az új, demokratikus Magyarország széleskörű autonómiát s ezzel együtt elfogadható alternatívát tud nyújtani a nemzetiségei számára.²¹ Két tervezetet terjesztett elő: az első egy svájci típusú kantonrendszer kialakítására vonatkozott, ennek értelmében a román többségű vidékeken román autonóm területeket hoztak volna létre. Miután a román küldöttség ezt elutasította, Jászi egyfajta magyar–román kondomíniumot ajánlott fel: a nemzeti többség szerint magyar és román fennhatóság alá eső járásokra és városokra osztotta volna fel Erdélyt és Kelet-Magyarországot, s ott egy közös kormánybiztosság irányította volna az új közigazgatási rendszer bevezetését. Mivel azonban a román vezetők ezt sem fogadták el, mondván, hogy a teljes elszakadásra törekcsenek, a tárgyalások sikertelenül végződtek.²² Nem állt messze a valóságtól a magyar belügyminisztériumnak megküldött egyik bizalmas jelentés azon megállapítása, miszerint az erdélyi román vezetők az aradi tárgyalásokkal csupán időt szerettek volna nyerni addig, „amíg egész Erdélyben és a románok által lakott vidékeken teljesen szervezve lesznek, és amíg Románia a hadseregét szervezheti, hogy elfoglalhassa Erdélyt”²³.

Egy héttel a sikertelen aradi tárgyalások után a magyar kormány kialakította elvi álláspontját az országba északi, keleti és déli irányból betörő csehszlovák, román és szerb hadseregekkel szembeni magatartását illetően. Az 1918. november 20-i minisztertanácsi ülésen ugyanis elfogadták Jászi álláspontját,

²¹ JÁSZI Oszkár: Visszaemlékezés a Román Nemzeti Komitéval folytatott aradi tárgyalása-imra, In: *Jászi Oszkár publicisztikája. Válogatás*, Válogatta, szerkesztette és a jegyzeteket készítette LITVÁN György – VARGA F. János, Magvető Kiadó, Budapest, 1982, 313–314. p.; VÖLGYESI Zoltán: A Monarchia végzetes háborúja és a nemzetiségek. A történelmi Magyarország felboml(aszt)ása, *Tiszatáj*, 2018, 11. sz., 59. p.

²² A tárgyalások bőséges magyar szakirodalmából L. például: SZARKA: Keleti Svájc..., 117–120. p.; SZÁSZ: *i. m.*, 1711–1714. p.; RAFFAY Ernő: *Erdély 1918–1919-ben. Tanulmányok*, Harmadik kiadás, Kárpátia Stúdió, Köröstarján – Kápolnásnyék, 2019, 74–106. p.; ROMSICS: *Erdély elvesztése...*, 112–116. p. A román történetírás ennél jóval kisebb hangsúlyt helyez az aradi tárgyalásra. Részletesen ír róla GHIŞA, Alexandru: *Romania and Hungary at the Beginning of 20th Century. Establishing Diplomatic Relations (1918–1921)*, Foreword by Liviu MAIOR, Romanian Cultural Institute, Cluj-Napoca, 2003, 111–140. p.

²³ Az 1918. november 18-án kelt, ismeretlen személytől származó bizalmas jelentés lelőhelye: MNL OL Polgári kori törvényhatósági levéltárak, Miniszterelnökségi Levéltár, Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési joga előkészítésével megbízott tárca nélküli miniszter (1918–1919) iratanyaga (a továbbiakban: K 40), 1918–IX–435. Közli: *Erdélyből jelentik. A Károlyi-kormány nemzetiségi minisztériumának válogatott iratai 1918. november 3. – 1919. január 29.*, Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta: L. BALOGH Béni, Iskola Alapítvány Kiadó – Magyar Nemzeti Levéltár, Kolozsvár – Budapest, 2020, 21. sz. irat.

amely szerint „semmi értelme nincs annak, hogy ha komoly ellenállást nem tudunk kifejteni, fegyvert fogjunk, mert erőtlenségünk kimutatásának igen rossz hatása lesz.”²⁴ Hadra fogható magyar hadsereg valóban nem létezett, de az nem is illett volna Károlyi Mihály pacifista elképzeléseibe. A párizsi békekonferencia meghívására várva a miniszterelnök késlekedett a fegyveres honvédelem megszervezésével. 1919. január végétől engedélyezte ugyan a helyi jellegű katonai ellenállást, de a teljes fordulat csak március elején következett be, amikor is szatmárnémeti beszédében egy későbbi felszabadító háború lehetőségét is felvetette.²⁵

Az ütőképes nemzeti hadsereg felállításának elmaradása tehát a Károlyi-kormány mulasztása volt 1918 őszén, de ehhez nagymértékben hozzájárult a fegyverre fogható lakosság harci kedvének hiánya is. A bevonulásra kötelezett legfiatalabb öt korosztály tagjai, a 18–22 évesek közül sokan hazamentek, illetve nem engedelmeskedtek a bevonulási parancsnak. A szerveződő új hadsereg létszáma így november végén még mindig csak 22 ezer, és december elején-közepén is csak 38 ezer fő volt. Ráadásul teljesen felbomlott a fegyelem, és a laktanyákban áldatlan állapotok uralkodtak.²⁶

Ezzel párhuzamosan, november második felében a Kolozsváron tartózkodó székely tisztek egy csoportja úgy döntött, hogy létrehoz egy erős, a román hadsereggel szemben is bevethető egységet, és ezért székelyföldi toborzóútra indult. Tervükbe a későbbi kelet-magyarországi főkormánybiztost, a Kolozsvári Magyar Nemzeti Tanács elnökét, Apáthy Istvánt is beavatták a tisztek. Apáthy menetlevelet és pénzt biztosított számukra. Támogatta őket Kratochvil Károly ezredes is, akit november 23-án neveztek ki az erdélyi kerületi katonai parancsnokság élére és egyben a 38. hadosztály parancsnokává. A szervezkedés központja Erdővidék, azon belül is Barót volt, de a toborzótisztek közül néhányan eljutottak Csíkba, Gyergyóba és más székelyföldi vidékekre is. A toborzás eredményeként összesen mintegy félezer székely fiatal jelentkezett, akiket december 1-jén indítottak útnak egy páncélvonat által vezetett szerelvény vagonjaiban. Ezt követően is folyamatosan szivárogtak az önkéntesek a Székelyföldről Kolozsvárra. Pár száz fős csoportokban a budapesti Székely Nemzeti Tanács is küldte Kolozsvárra a frontokról visszatérő és a fővárosban összegyűjtött székely katonákat, de más vidékeken, így például Csanád vármegyében is toboroztak embereket.²⁷

²⁴ MNL OL K 27, 1918. november 20.

²⁵ ROMSICS: *Erdély elvesztése...*, 218–219. p.

²⁶ Uo., 131. p. Az 1918 őszén az erdélyi magyarok között is uralkodó „közömbösségről”, a „bágyadt” hangulatról L. például: KÓRÉH Endre: *„Erdélyért”. A székely hadosztály és dan-dár története 1918–1919*, Makkay Zoltán Könyvkiadó Vállalata, Budapest, é. n. [1929], 38–39. p.

²⁷ NAGY Szabolcs: A Székely Hadosztály, In: *Székelyföld és a Nagy Háború. Tanulmánykö-*

A kolozsvári Fellegvár melletti barakktáborban elkvártélyozott székely önkéntesek létszáma rövidesen elérte az 1700-at, de fegyvere csak alig 600-nak volt. Az egységet kezdetben Székely Zászlóaljnak nevezték, amelynek első parancsnoka Zágoni István lett, őt rövidesen Berde Gábor őrnagy váltotta. Az alakulat később ezredé bővült, Nagy Pál ezredes volt a parancsnoka.²⁸ December közepéig mintegy 2–3000 fő gyűlhetett össze Kolozsváron.²⁹ Az alakulat a 38. hadosztály parancsnoksága alatt állt, de nem tagozódott be annak hadrendjébe. Ez képezte az 1919. január közepétől Székely Hadosztály, majd márciustól Székely Különítmény néven ismert, Kratochvill Károly parancsnoksága alatt álló katonai egység alapját, amely az 1919. április 26-i fegyverletételéig megpróbált szembeszegülni az előrenyomuló román hadsereggel.

Közben 1918. december elején a magyar kormány az erdélyi ügyek irányítására – amelyre addig sem volt túl nagy befolyása – létrehozta a Kelet-magyarországi Főkormánybiztosságot. Az ötletet első ízben a budapesti Székely Nemzeti Tanács egyik vezetője, Ugron Gábor vetette fel december 4-én a gróf Batthyány Tivadar belügyminiszternél tartott megbeszélésen. Főkormánybiztosnak Apáthy Istvánt ajánlotta.³⁰ Batthyány a december 6-i minisztertanácsi ülésen terjesztette elő a javaslatot, amely szerint kolozsvári székhellyel főkormánybiztosságot kellene szervezni. A kormány elfogadta az indítványt, és a költségek fedezésére egymillió koronát utalt ki.³¹ Apáthy másnap vette át a kinevezését, és december 8-án érkezett vissza Kolozsvárra. Az ugyanazonnap tartott kormányülésen Jászi bejelentette, hogy a „románok” tiltakoznak Apáthy személye ellen. Jászi a tiltakozást határozottan visszautasította, mondván, hogy „az üldözött magyarság azt választja bizalmi férfiaknak, akiben bízik, ez nem román ügy.”³²

A Főkormánybiztosság december 13-án kezdte meg működését. Legfőbb feladata a kelet-magyarországi területek polgári közigazgatásának egységes irányítása lett volna, szoros együttműködésben az erdélyi katonai parancsnoksággal. Az egyre nagyobb területekre kiterjedő román megszállás miatt azonban a Főkormánybiztosság működési feltételei napról napra rosszabbodtak, és hatósági hivatalos ügyei rövidesen már csak a román

tet az első világháború centenáriuma alkalmából, Szerkesztette: ORBÁN Zsolt, Csíkszereda Kiadóhivatal, Csíkszereda, 2018, 85–86. p. A székelyek toborzásáról L. még: GOTTFRIED Barna – NAGY Szabolcs: *A Székely Hadosztály története*, Gutenberg Kiadó, Csíkszereda, 2018, 72–75. p.; ROMSICS: *Erdély elvesztése...*, 132. p.

²⁸ ROMSICS: *Erdély elvesztése...*, 132. p.; GOTTFRIED Barna: *A Székely Hadosztály megalakulása*, *Korunk*, 2018, 12. sz., 26. p.

²⁹ GOTTFRIED–NAGY: *i. m.*, 78. p.

³⁰ APÁTHY István: *Erdély az összeomlás után*, *Új Magyar Szemle*, 1920, 2–3. sz., 165. p.

³¹ MNL OL K 27, 1918. december 6.

³² MNL OL K 27, 1918. december 8.; ROMSICS: *Erdély elvesztése...*, 140. p.

katonai parancsnoksággal való kapcsolattartásra korlátozódtak.³³ Annak ellenére, hogy a december 17-i kormányülésen a „keleti magyarság érdekeinek védelmére” a hatáskörét kiterjesztették a románok által megszállt területekre is,³⁴ tevékenysége már inkább csak Kolozsvárra és környékére korlátozódott.

Az erdélyi románok és a gyulafehérvári nagygyűlés

1918 őszén, a Monarchia felbomlásának heteiben a megreformált, föderalizált birodalom, vagy a Bécstől függő, de autonóm Erdély alternatívájával szemben az erdélyi románok elképzelései között egyre határozottabban körvonalazódott a Romániával való egyesülés lehetősége. Ez már nem a homályos, távoli és bizonytalan jövő részét képezte, hanem egyre többen gondolták úgy, hogy ez a lehetőség karnyújtásnyi távolságra került. A pont, ahonnan már nem volt visszatérés, Magyarország függetlenségének kikiáltása volt 1918. november 16-án. Bécs és Budapest között még hezitálhattak az erdélyi románok, de Budapest és Bukarest között már magától értetődő volt a választás: Bukarest.³⁵

Az erdélyi románság politikai vezetői azonban már ezt megelőzően is nyíltan kinyilvánították véleményüket, miszerint a wilsoni elvek alapján önrendelkezési jogot követelnek a magyarországi és erdélyi román nemzet számára, továbbá kétségbe vonják a magyar kormány és a magyar parlament jogát arra, hogy a román nemzet nevében szóljon.³⁶ Lényegében ezt tartalmazta az erdélyi Román Nemzeti Párt végrehajtó bizottsága, az ún. nemzeti komité által Nagyváradon, október 12-én elfogadott nyilatkozat, amelyet hat nappal később a magyar parlamentben tartott nevezetes beszédében Alexandru Vaida-Voevod olvasott fel. Szavai már előrevetítették az erdélyi románok Magyarországtól való elszakadási törekvéseit, amit azonban a magyar politikusok többsége még szinte elképzelhetetlennek tartott, és azt hitték, a nemzetiségi tömegek lojalitása a magyar állameszméhez továbbra is sértetlen.³⁷

Az október 12-i nagyváradi nyilatkozat és Vaida-Voevod 18-i parlamenti beszéde döntő jelentőségűnek bizonyult Woodrow Wilson amerikai

³³ KERTÉSZ Jenő: A tíz év előtti Erdély napjai. Harmadik rész, *Korunk*, 1929, 3. sz., 171. p.

³⁴ MNL OL K 27, 1918. december 17.

³⁵ BOIA. Lucian: *Vesztesek és győztesek. Az első világháború újraértelmezése*, Cser Kiadó, Budapest, 2015, 79. p. Vö. Uő.: „Germanofili”. *Elita intelectuală românească în anii primului război mondial*, Editura Humanitas, București, [2010], 79. p.

³⁶ L. BALOGH Béni: A föderalizmustól az egyesülésig – Alexandru Vaida Voevod és Nagy-Románia megteremtése, *Pro Minoritate*, 2018/Nyár, 20. p.

³⁷ Vö. HATOS Pál: *Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és az őszirózsás forradalom története*, Jaffa Kiadó, [Budapest, 2018], 109. p.

elnöknek a román egységtörekvéseket illető, addig meglehetősen hűvös véleménye megváltozásában.³⁸ Wilsonhoz a Iași-i román kormány és a svéd külügyminisztérium közvetítésével november 1-jén jutott el a két dokumentum,³⁹ amelyek hatására az amerikai vezetés 1918. november 5-én az ún. Lansing-jegyzéket⁴⁰ intézte a Iași-i kormányhoz. Ebben kifejezte mély rokonszenvét a „bárhol élő románok vágyaival, valamint a nemzeti egység szellemével”, és támogatást ígért „a román nép jogos politikai és területi törekvései” teljesüléséhez.⁴¹ Az üzenet, amely rövid időn belül természetesen Erdélybe is eljutott, újabb ösztönzést adott a román nemzeti mozgalomnak. Ennek egyik vezetője, Vasile Goldiș már november 8-án kijelentette: „Lansing üzenetét úgy magyarázom, ahogy magyarázni lehet: Erdély leszakad Magyarország testéről.”⁴²

Az események gyorsan követték egymást. Az 1918. október 31-én megalakult, aradi székhelyű Központi Román Nemzeti Tanács (KRNT) november 9-én ultimátummal felérő jegyzéket küldött a budapesti Magyar Nemzeti Tanácshoz. Ebben bejelentette, hogy 23 vármegye teljes területén és három vármegye románok lakta járásaiban át kívánják venni a kormányzói hatalmat. Negyvennyolc órás határidőt adtak a magyar kormánynak a válaszra.⁴³ Az ultimátum egyenes következményeként került sor a már említett november 13–14-i sikertelen aradi magyar–román tárgyalásokra.

Fenyegető hangú ultimátumuk ellenére az erdélyi román vezetők eltekintettek a hatalomátvétel egyoldalú proklamálásától, és a végleges döntést a román királyi hadsereg és a béketárgyalásokra hagyták.⁴⁴ A lassú és fokozatos helyi hatalomátvétel azonban már amúgy is folyamatban volt, mivel november eleje óta a magyar és szász nemzeti tanácsok mellett egymás után alakultak meg a magyar állam által finanszírozott román nemzeti tanácsok és gárdák (nemzetőrségek). Ezek kezdetben kerültk a konkrét nemzeti célok megfogalmazását, és csupán a rend fenntartását tekintették feladatuknak, később azonban egyre inkább arra törekedtek, hogy átvegyék a helyi közigazgatás irányítását.⁴⁵

³⁸ Uo., 111. p.

³⁹ MAIOR, Liviu: *Un părinte fondator al României Mari, Alexandru Vaida Voevod*, Editura Școala Ardelene, Cluj-Napoca, 2018, 182. p.; Uő.: *De la Marele Război la România înfrăgită*, RAO Distribuție, București, 2018, 270. p.

⁴⁰ Utalás Robert Lansing amerikai külügyminiszter nevére.

⁴¹ ROMSICS: *Erdély elvesztése...*, 104. p.

⁴² Uo.

⁴³ Uo., 105–106. p.; POP, Ioan-Aurel – BOLOVAN, Ioan: *Istoria Transilvaniei*, Ediția a II-a, revăzută și adăugită, Editura Școala Ardeleană, Cluj-Napoca, 2016, 373. p.

⁴⁴ SZÁSZ: *i. m.*, 1714. p.

⁴⁵ ROMSICS: *Erdély elvesztése...*, 102–103. p. A sikertelen aradi tárgyalások során a KRNT a román nemzetőrségek részére 10 millió koronát és műszaki támogatást, fegyvert kért, amit a hadügyminiszter részben ki is utalt, bár a fegyverek kiszolgáltatását később

A KRNT az aradi tárgyalások után sem szakította meg végleg a Budapesttel való kapcsolatait, sőt Ioan Erdélyi román politikust kinevezte összekötőnek a magyar kormány mellé.⁴⁶ Ennél azonban jóval fontosabbá vált számára a Iași-i román kormánnyal való egyre intenzívebb kapcsolattartás: küldöttei egyrészt tájékoztatást adtak az erdélyi helyzet alakulásáról és sürgették a román csapatok bejövetelét, másrészt tanácsot, illetve utasítást vártak onnan.

Közben szintén a KRNT 1918. november 18-án román, angol és francia nyelven közzétette „A világ népeihez” intézett kiáltványát, amelyben leszögezte, hogy semmilyen körülmények között nem kíván többé a magyar nemzettel egy állami közösségben élni, ezért elhatározta, hogy az általa lakott területen „szabad és független” államot létesít.⁴⁷ Két nappal később, november 20-án újabb kiáltványban tett közzé egy felhívást a gyulafehérvári nagygyűlés megtartására. A felhívás ünnepélyesen kinyilvánította, hogy „a magyarországi és erdélyi nemzet” az örök igazság és a népek önrendelkezési joga alapján akar dönteni a sorsáról.⁴⁸

Ezt követően a románlakta településeken népgyűléseken választottak meg 940 képviselőt, akiknek megbízóleveleket („credenționale”) nyújtottak át, és arra hatalmazták fel őket, hogy minden feltétel nélkül szavazzák meg Erdély Romániával való egyesülését. Az egyház, az iskolák, a különféle egyesületek is kijelölték a maguk képviselőit, így összesen 1228 küldött volt jelen december 1-jén Gyulafehérváron.⁴⁹ Ezekben a napokban tehát – kihasználva a kusza közigazgatási viszonyokat, a magyar államhatalom szétesését, valamint a hathatós romániai támogatást – a KRNT az erdélyi román sajtó, az egyházak és az egyesületek segítségével jól szervezett kampányt folytatott az egyesülés érdekében, amivel sikerült mozgósítania a román tömegeket a gyulafehérvári nagygyűlésen való részvételre.

A magyar kormány engedélyét is sikerült megszerezni. Iuliu Maniu Budapestre utazott, és kérte Jászi Oszkárt, utasítsa a hatóságokat, a postát és

leállították. (SZÁSZ: *i. m.*, 1713. p.) Fegyverük azonban így is volt, olyannyira, hogy decembertől sokszor az ő fegyvereiből töltötte fel a bevonuló román hadsereg a hiányos kereteit. (HATOS Pál: *Az elátkozott köztársaság*, 213. p.)

⁴⁶ LEUȘTEAN, Lucian: *România, Ungaria și Tratatul de la Trianon*, Editura Polirom, Iași, 2002, 28. p.

⁴⁷ VESA, Vasile: *Unirea Transilvaniei cu România*, In: *Istoria Transilvaniei*, Vol. III, (*De la 1711 până la 1918*), Coordonatori: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András, Ediția a II-a, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, Cluj-Napoca – Deva, 2016, 618. p.

⁴⁸ *Uo.*, 619. p.; PASCU, Ștefan: *Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, încununarea ideii, a tendințelor și a luptelor de unitate a poporului român*, Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj, Cluj, 1968, 364–365. p.

⁴⁹ VESA: *i. m.*, 619. p.; AGRIGOROAIEI, Ion: *Marea Unire*, In: *Istoria Românilor*, Vol. VII, Tom II, *De la independență la Marea Unire (1878–1918)*, Coordonator: acad. PLATON, Gheorghe, Editura Enciclopedică, București, 2003, 518–519. p.

a vasutat, hogy ne akadályozzák a nagygyűlés megtartását, mert ez esetben súlyos konfliktusok támadhatnak. Tájékoztatta Jászit, hogy a nagygyűlés Erdély Romániával való egyesülését fogja javasolni. Jászi – bár úgy vélte, hogy a románok rossz útra tévedtek – a többi kormánytaggal egyetértésben megígérte, hogy a vérontás elkerülése végett nem gördítenek akadályokat a szervezés elé, és semmiképpen sem fogják gátolni a Gyulafehérvárra való eljutást.⁵⁰ Sőt felső utasításra a MÁV különvonatokat indított a december 1-i gyulafehérvári gyűlésre utazó románok részére.⁵¹

A nagygyűlés előestéjén Gyulafehérváron heves viták folytak a KRNT tagjai között arról, hogy mit tartalmazzon a másnapi kiáltvány. A főbb vitapontok az alábbiak voltak: feltételes vagy feltételek nélküli egyesülés, mi legyen Erdély státusza Románián belül, milyen reformokat kell majd végrehajtani, és nem utolsósorban az, hogy milyen jogokat biztosítsanak a nemzetiségeknek. Erdély státuszát illetően a román szociáldemokraták elleneztek a feltétel nélküli uniót, amely szerintük veszélyeztetné a demokratikus jogokat: Ioan Mihuțiu az erdélyi román földműveseket féltette az elnyomástól, Ion Flueraș pedig a munkásosztály nevében követelte a Románián belüli autonómiát.⁵² A nemzeti pártiak többsége és a külföldről hazatért emigránsok képviselői viszont az autonómia ellen és a feltétel nélküli csatlakozás mellett érveltek.⁵³ Végül köztes megoldás született. Az eredeti javaslat az volt, hogy Erdély autonómiájának kereteit a nemzetiségek arányos részvételével megválasztandó alkotmányozó nemzetgyűlés szabja majd meg. Vaida-Voevod javaslatára ezt úgy módosították, hogy Erdélynek csak ideiglenes autonómiát tartanak fenn, egészen a román alkotmányozó gyűlés összeüléseiig. Mint ismeretes, november 30-án végül az a döntés született, amely a másnap elfogadott egyesülési határozatba is bekerült: a már említett ideiglenes autonómián kívül általános választójogot, radikális földreformot, valamint korlátlan sajtó-, egyesülési és gyülekezési szabadságot írtak elő, továbbá teljes felekezeti szabadságot és teljes nemzeti szabadságot az „együttlakó népeknek”. „Minden népnek joga van – olvasható a határozat III. 1. pontjában – a maga neveléséhez és kormányzásához saját anyanyelvén, saját közigazgatással, saját kebeléből választott egyének által. A törvényhozó

⁵⁰ CONSTANTINESCU, Miron: Actul unirii. 1 decembrie 1918, In: *Desăvîrșirea unificării statului național român. Unirea Transilvaniei cu vechea Românie*, Sub redacția: CONSTANTINESCU, Miron – PASCU, Ștefan, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1968, 423. p.; PASCU: *i. m.*, 371. p.

⁵¹ SZÁSZ: *i. m.*, 1715. p. Erre vonatkozó magyar levéltári forrásokat mindeddig még nem sikerült fellelnünk, a korabeli magyarországi sajtó viszont részletesen beszámolt róla. L. például: „Különvonatok szállítják a románokat a gyulafehérvári nemzetgyűlésre”, *8 Órai Újság*, 1918, november 30., 6. p.

⁵² CLOPOJEL, Ion: *Revoluția din 1918 și unirea Ardealului cu România*, Editura revistei Societatea de Măine, Cluj, 1926, 116–117. p.

⁵³ ROMSICS: *Erdély elvesztése...*, 135. p.

testületekben és az ország kormányzásában való részvételre minden nép népességének számarányában nyer jogot.”⁵⁴

December 1-jén a küldöttek egyhangúan elfogadták a Vasile Goldiş által felolvasott egyesülési határozatot, amelyet a több tízezer ember részvételével megtartott nagygyűlésen is kihirdettek. Kétszáz tagú Nagy Nemzeti Tanácsot választottak, amely másnapi ülésén 15 tagú végrehajtó testületet jelölt ki, az ún. Kormányzótanácsot. Ez ideiglenes regionális kormányzati, közigazgatási és népképviselői testületként határozta meg magát, elnöke Iuliu Maniu volt. December 9-ig Gyulafehérváron tartotta üléseit, ezt követően áttette a székhelyét Nagyszebenbe, majd 1919 őszén Kolozsvárra, ahol 1920. áprilisi megszűntetéséig működött. Fő feladata a választójogi reform és a földreform előkészítése volt. A legfontosabb állami feladatok: a kül- és hadügyek, a pénzügyek, a vámügyek, a közlekedési és hírközlési ügyek a királyi kormány hatáskörébe tartoztak.⁵⁵

Az egyesülési határozatot december 14-én ünnepélyes külsőségek között adták át az időközben a kormánnyal együtt Iaşi-ból Bukarestbe visszaköltözött Ferdinánd királynak, Ion I. C. Brătianu miniszterelnök jelenlétében. Tíz nappal később a kormány által elfogadott rendelettörvény kimondta Erdély Romániával való „örök” egyesülését. A rendelettörvény bevezető részében hivatkoztak ugyan a gyulafehérvári határozatokra, a szöveg azonban kizárólag a területek egyesülésére vonatkozó részt tartalmazta. Így tehát a széleskörű nemzetiségi jogokra vonatkozó, fentebb idézett passzus sem emelkedett törvényerőre.

Az erdélyi románok döntő többsége túlárado örömmel, szinte euforikusan fogadta az 1918. késő őszi eseményeket, a Romániával való egyesülésüket kimondó gyulafehérvári nagygyűlést. Még azok közül is sokan – mint például Alexandru Vaida-Voevod vagy Iuliu Maniu –, akik később Erdély Románián belüli egyfajta autonómiájában gondolkodtak, 1918 őszén, mint láttuk, a feltétel nélküli egyesülést pártolták. „Lesznek nehézségek, lehet, hogy nézeteltérések is lesznek, de az új tartományok hamarosan teljesen egybeolvadnak egy nagy, szép országba” – mondta Ionel Pop visszaemlékezése szerint nagybátyja, Iuliu Maniu a gyulafehérvári nagygyűlésről hazafelé menet.⁵⁶

⁵⁴ NAGY Lajos: *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagyromániában*, Haáz Rezső Kulturális Egyesület, Székelyudvarhely, 1944, [Reprint, 1994.], <<http://adatbank.transindex.ro/inchtm.php?akod=5520>> (letöltve: 2025. 03. 02.); MIKÓ Imre: *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig*, A „Studium” kiadása, Budapest, 1941, 265. p.

⁵⁵ L. például ROMSICS: *Erdély elvesztése...*, 135–137. p.; RAFFAY: *i. m.*, 147–149. p.; LÖNHÁRT Tamás: *Mert tiéd a hatalom...? Erdély, Bánság és Partium a változó hatalmi intézmények örvényében (1918–1920)*, In: *Terror 1918–1919. Forradalmárok, ellenforradalmárok, megszállók*, Szerkesztette: MÜLLER Rolf – TAKÁCS Tibor – TULIPÁN Éva, Jaffa Kiadó, Budapest, 2019, 25–27. p.

⁵⁶ POP, Ionel: *Un martor al Marii Uniri*, Ediție îngrijită de BÂRSAN, Alexandru, Prefață de

Az erdélyi magyarok tiltakozó akciói

A román nemzeti mozgalom sikerei, a fokozatos helyi román hatalomátvétel mély aggodalommal töltötte el a magyar lakossággal együtt a vezető erdélyi magyar politikusokat is, akik tiltakozó akciók szervezésével próbálták bizonyítani a hazai és a nemzetközi közvélemény, valamint a győztes nagyhatalmak előtt, hogy Erdély Romániához csatolása összeegyeztethetetlen a wilsoni elvekkel. A budapesti Székely Nemzeti Tanács november 17-én nagygyűlést tartott, amelynek résztvevői támogatásukról biztosították Jászit és politikai irányvonalát.

November 28-án Marosvásárhely adott otthont egy „székely nemzetgyűlésnek”. Ezen a vártnál kevesebben jelentek meg, egyes becslések szerint kétezren, mások szerint ötezren; a helyi és a környékbeli lakosság mellett 20 erdélyi vármegye küldöttei is ott voltak, továbbá minden erdélyi magyar társadalmi szervezet és egyház képviseltette magát. A közlekedési nehézségek, a Székelyföld egy részének román katonai megszállása, valamint a rossz propaganda miatt azonban a távolabb lakó székelység nem vett részt a nagygyűlésen.⁵⁷ A szónokok többnyire az ország integritásának védelméről, a demokratikus Magyarország megteremtéséről beszéltek. A nagygyűlésen elfogadott határozat – akárcsak a november 18-i román kiáltvány – „A világ népeihez” címet kapta, de valójában inkább az erdélyi románságnak szólt. A kormány álláspontjával összhangban a demokratikus, szabad népköztársaság, illetve egy jövőbeni keleti Svájc előnyeit hangsúlyozta, ugyanakkor bekerültek a megszállók által elkövetett jogsértések is.⁵⁸ A dokumentum, amelyet utólag angolra és franciára is lefordítottak és külföldön is terjesztettek, a wilsonizmussal összeegyeztethetetlennek, illetve jogtalanak nevezte Erdély katonai megszállását és tervezett elcsatolását.

Az erdélyi magyarság a jövő iránti aggodalommal fogadta a gyulafehérvári román nagygyűlés hírét, és abban reménykedett, hogy az eljövendő békekonferencián méltányos döntés születik majd.⁵⁹ Egy

BOLOVAN, Ioan, Corint Books, [București], 2018, 101. p., 271–272. p. Maniu ezt Mihálcfalvánál mondta Ionel Popnak, ahol a Küküllő zavaros vize beletorkollik a tiszta vizű Marosba. A két folyó az egyesülésük után mintha még egymással párhuzamosan foly-na – mutatta unokaöccsének –, de távolabb már csak a Maros tiszta vize látszik.

⁵⁷ KÓRÉH Endre: „Erdélyért”. *A székely hadosztály és dandár története 1918–1919*, Makkay Zoltán Könyvkiadó Vállalata, Budapest, é. n. [1929], 23. p.; MIKES Imre: *Erdély útja Nagymagyarországtól Nagyromániáig*, Kaláka Könyvek, Sepsiszentgyörgy, 1996, 138. p.

⁵⁸ FODOR János: *Impériumváltás Marosvásárhelyen, 1918–1922*, *Múltunk*, 2016, 2. sz., 160. p.; RAFFAY: *i. m.*, 137. p.

⁵⁹ L. például Somlyói V. Ignác bethleni lakos 1918. december 3-i jelentését az erdélyi magyarság helyzetéről és a románság magatartásáról. MNL OL K 40 1918–IX–802. Közli: *Erdélyből jelentik*, 40. sz. irat.

december elején keletkezett magyar nyelvű nagybányai nyomtatott röplap világos okfejtéssel utasította el a Gyulafehérváron hozott határozatot. „Az a döntés ugyanis az itteni magyarság megkérdése nélkül, képviselte nélkül, tudta és beleegyezése kizárásával, akarata ellenére történt. Rólunk, nélkülünk hozatott. Ilyen rendelkező jogát a fenti gyűlésnek a helybeli magyarság kereken tagadja, és egyetlen pillanatra sem ismeri el soha, de soha. Utasítsa vissza a [Nagybányai] Magyar N[emzeti] T[anács] ezt a hivatlan beavatkozást, melynek igazságtalansága mélyen sérti a mi önrendelkezési jogunkat, sérti emberi szabadságunkat, méltóságunkat. Így nem szabad elbánni testvérnappal! Önként, szabad akaratból egyetlen igazi demokrata ember sem veti alá magát az idegen határozatnak. Nyilatkoztassa ki a magyar Nemzeti Tanács, hogy semmi jogos alappal sem bír az egyoldalú határozat, ezért igazságtalan.”⁶⁰ Egyértelmű véleménye volt e kérdésben Ágoston Péter Bihar vármegyei főispánnak is. December 11-én kijelentette Aurel Lazárnak, a nagyváradi Román Nemzeti Tanács elnökének, hogy „a román királyságnak sem közvetve, sem közvetlenül hatalmat átengedni” nem hajlandó. Két nap múlva megismételte álláspontját, amelyet így indokolt: a gyulafehérvári határozatot nem tekintheti „a demokratikus elvek alapján állónak, hanem egyedül a román imperialista törekvések megnyilvánulásának, melynek célja visszafizetni Magyarországnak az elnyomást, hogy most már az elnyomottból elnyomó legyen.” Jászi helyeselte a főispán eljárását, és egyetértett kijelentéseivel.⁶¹

Felmerült az ötlet, hogy a gyulafehérvári román nagygyűlés mintájára hívjanak össze egy magyar nagygyűlést is. Elsőként december 5-én a hadügyminisztériumban javasolták ezt Jászinak, majd az Erdélyi Nemzeti Tanács és a Kolozsvári Nemzeti Tanács közös Intézőbizottságának december 18-i kiáltványa. Ez leszögezte: nem lehet elvitatni az erdélyi magyarságtól azt a jogot, hogy saját ügyében maga határozzon és saját magát kormányozza.⁶² A nagygyűlést Kolozsvárra hívták össze azért, hogy tiltakozzanak a román megszállás ellen, és kifejezzék ragaszkodásukat a magyar állam iránt.⁶³

Annak ellenére, hogy a nagyszebeni román Kormányzótanács nyilvánosan kijelentette: nem fogja megakadályozni a gyűlés megtartását, titokban utasította a román nemzeti tanácsokat és a nemzetőrsegeket, hogy akadályozzák meg a magyarok Kolozsvárra utazását. A gyűlés előtt több helyről is jelentették, hogy a román hadsereg betiltotta a férfilakosság Kolozsvárra utazását, aki pedig

⁶⁰ A röplap lelőhelye: MNL OL K 40 1918–IX–877. Közli: *Erdélyből jelentik*, 56. sz. irat.

⁶¹ Ágoston Péter 1918. december 13-án kelt bizalmas jelentését, valamint a nemzetiségi minisztérium öt nappal későbbi válaszlévlé-tervezetét lásd: MNL OL K 40 1918–IX–937. Közli: *Erdélyből jelentik*, 60. a) és b) sz. iratok.

⁶² MIKES: *i. m.*, 184–185. p.; ROMSICS: *Erdély elvesztése...*, 146. p.

⁶³ ROMSICS: *Erdély elvesztése...*, 146. p.

mégis menni akart, azt letartóztatták.⁶⁴ A kormány válaszul különvonatokat küldött Nagyváradra, Aradra, Dévára és Nagyenyedre, hogy ezek szállítsák a magyar lakosságot a nagygyűlésre.⁶⁵ Sajtóértesülések szerint több helyen, így például Nagyenyeden vagy Aranyosgyéresen is feltartóztatták a különvonatokat.⁶⁶

A Kolozsvár főterén több tízezer résztvevővel megtartott nagygyűlésről szemléletesen számolt be naplójában Kelemen Lajos. „Az Iparos Kör kapujától a templom járdájáig, sőt vaskerítéséig, s a Központi Szálló felé majd a járdáig tele volt emberrel. A járdák mindenütt tele. Jóformán félkört képeztek, mely az Iparos Kör előtt volt a legtömörebb, hol hering módjára állottak. Kétfelől zászlók csoportosultak. Vagy öt vörös zászló is volt. Ilyen alatt vonultak föl a banktisztviselők s a hadirokkantak és özvegyek, kik a színháztól kapták a vörös zászlót. [...] Legimpozánsabb volt a Mátyás király téren a vasutasok fölvonulása, kik szintén csak vörös zászló alatt jöttek. Velük érdekes vidéki, szilágysági és szabolcsi magyarok jöttek. [...] Külön jöttek a kolozsvári földműves gazdák két szép magyar zászló alatt, mintegy kétszázan. Tíz óra után negyeddel már jóformán együtt volt a hatalmas tömeg. Csakhamar elénekelték a Himnuszt. [...] Sütött a nap, de hideg volt, s a közönség halljukozni kezdett. Erre a vasúti banda a Marseillaise-t kezdte játszani. Éljenzések következtek, aztán újra türelmetlen halljukozás, pedig a Körben csak akkor nemrég kezdték a tanácskozást. A Szózat, új muzsikaszám s a Kossuth nóta után végre $\frac{3}{4}$ 11 felé megjelentek az erkélyen a gyűlés szónokai [...].⁶⁷

Apáthy István patetikus beszédben állt ki a történeti Magyarország megőrzése mellett, és elfogadhatatlannak nevezte azt, ami 1918. december 1-jén Gyulafehérváron történt. Kijelentette, hogy Magyarország legyőzött ország, amiből azonban nem következhet, hogy „bármely itt lakó nemzetnek joga lehessen az ország földarabolását kimondani, és egyik darabját az egyik, másikat a másik államhoz csatolni”⁶⁸. Ezt követően két román szociáldemokrata szólalt fel: az aradi Sava Damian-Ştrengar és Gheorghe Avramescu. Damian-Ştrengar leszögezte, hogy a román szocialisták nem azonosítják magukat a gyulafehérvári határozattal, és kifogásolta a Kolozsvárra utazó magyarok feltartóztatását. Avramescu román nyelven hasonló értelemben beszélt. „Magyarországon és Erdélyben – mondta – elnyomás alatt éltünk. De Romániában is ez a rendszer. Magyarországon nem volt jogunk művelődni.

⁶⁴ *Uo.*, 149. p.

⁶⁵ Raffay: *i. m.*, 166. p.

⁶⁶ Az *Ujság*, 1918. december 22., 8. p.; *Világ*, 1918. december 22., 2. p.

⁶⁷ KELEMEN Lajos: *Napló. I. [1890–1920]*, Sajtó alá rendezte, szerkesztette, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta SAS Péter, Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 2017, 629–630. p.

⁶⁸ ROMSICS: *Erdély elvesztése...*, 150. p.; Vö. MIKÓ: *i. m.*, 11–12. p.; MIKES: *i. m.*, 186–187. p.

De Romániában sincs másképpen. A mai helyzet megoldása az, hogy Erdély legyen független köztársaság svájci mintára.”⁶⁹

Ezután Vincze Sándor, szintén a szociáldemokraták nevében, felolvasta a határozati javaslatot. Ez arról szólt, hogy a nagygyűlés résztvevői a wilsoni elvek alapján „Magyarországgal egyazon népköztársasági állami közösségben kívánnak élni, és az egységes és csonkítatlan Magyarország keretein belül követelik minden itt lakó nemzet számára a teljes egyenlőséget, szabadságot és önkormányzatot.”⁷⁰ A határozat azt is kimondta, hogy az erdélyi magyarság és székelység teljes jogosultságú önkormányzati szervének a december 17-én egyesült Erdélyi Magyar és Székely Nemzeti Tanácsot, valamint a december 18-án általa megválasztott központi kormányzótanácsot ismerik el. Ennek elnökévé a nemzeti tanácsok Apáthy Istvánt, alelnökeivé pedig Sándor Józsefet, Janovics Jenőt és Vincze Sándort választották.⁷¹ A határozatot a nagygyűlés résztvevői előtt is felolvasták, majd ismét Apáthy mondott beszédet. A tömeg a Himnusz és a Marseillaise hangjai mellett ünnepelte az új Magyarország és Erdély elszakíthatatlan egységét,⁷² miközben a román csapatok Kolozsvártól nem messze már készen álltak a bevonulásra.

A román csapatok bevonulása Kolozsvárra

A hadügyminisztérium utasításának megfelelően, ezekben a napokban a Kolozsváron tartózkodó magyar alakulatok elhagyták a várost. Apáthy, Kratochvil és a székely tisztek többsége is azon a véleményen volt, hogy esélytelen lenne a küzdelem, „mivel 3000 vagy 4000 emberrel” nem lehet megvédeni Erdélyt, következésképpen nem szabad kockára tenni a magyar lakosság életét és biztonságát. „A fegyveres ellenállás után elfoglalt Erdély magyar városaival a diadalmas ellenség még sokkal rosszabbul bánt volna, mint az alattomosan belopózó” – írta visszaemlékezésében Apáthy.⁷³ A székely zászlóaljok december 22-én hagyták el Kolozsvárt, Kratochvil és az erdélyi katonai parancsnokság egyelőre maradt.

Haller Gusztáv polgármester december 23-án Apahidára utazott, hogy Anton Gherescu tábornokkal⁷⁴ megbeszélje a másnapi bevonulás részleteit.⁷⁵

⁶⁹ Idézi MIKES: *i. m.*, 187. p.

⁷⁰ Uo.; MIKÓ: *i. m.*, 13. p.

⁷¹ ROMSICS: *Erdély elvesztése...*, 151. p.

⁷² Mikó: *i. m.*, 13. p.

⁷³ APÁTHY: *i. m.*, 169.

⁷⁴ Anton Gherescu egyes forrásokban ezredesként szerepel.

⁷⁵ WEBER, Peter: *De la Kolozsvár la Cluj. Ultimul episod al regimului ungar în „capitala” transilvană*, <<http://www.altera.adatbank.transindex.ro/pdf/11/008.pdf>> (letöltve: 2025. 03. 02.); RAFFAY: *i. m.*, 169–170. p.; *Pesti Napló*, 1918. december 24.. 6.; ERDÉSZ Ádám: Me-

A román parancsnokság a városban maradt rendfenntartó karhatalmi erők, a rendőrség, a csendőrség és a nemzetőrség lefegyverzését is követelte. Apáthy Károlyi utasítására ezt nem fogadta el. Végül olyan megoldás született, hogy 50 nemzetőr, 15 csendőr és 100 magyar rendőr megtarthatja fegyverét, a többiek pedig vagy leszerelnek, vagy pedig fegyverüket megtartva a magyar katonaság után vonulnak.⁷⁶

Az első román járőrök már december 23-án megjelentek a városban, az ünnepélyes bevonulásra azonban csak másnap került sor. 24-én reggel, a megszállás kezdete előtt néhány órával, Haller Gusztáv polgármester falragaszokon felhívást bocsátott ki, amelyben kérte a város lakosságát, hogy a 13. román királyi gyalogdandár bevonulását nyugodtan fogadják, mert a legkisebb rendzavarást is halállal fogja büntetni a rögtönítélő bíróság.⁷⁷ Reggel kilenckor román lovas őrzőjárat jelent meg az utcákon, délelőtt tizenegykor pedig mintegy 3–4 ezer fős két román ezred ünnepélyesen bevonult Kolozsvárra. A város bejáratánál a polgármester fogadta Neculcea tábornokot és arra kérte, hogy a város lakossága iránt jóindulattal viseltessék. A parancsnok hangsúlyozta, hogy nem ellenségként, hanem a lakosság jó barátjaként érkeznek. Kihangsúlyozta, hogy csapatai „csak békét teremteni és a rend fenntartására” jöttek.⁷⁸ A román lakosság tomboló lelkesedéssel és román zászlókkal fogadta őket a Főtéren. Beszédében Gherescu tábornok felhívta a románságot, bizonyítsák be „az ellenség” földjén azt, hogy ők „mindig igazságosan és becsületesen jártak el”.⁷⁹

Neculcea még a bevonulás napján találkozott Apáthyval. A tábornok kijelentette, a rend fenntartása végett jöttek, és ígéretet tett arra, hogy a közigazgatás ügyeibe nem fognak beavatkozni. Ígéretét azonban sem ő, sem utódai nem tartották be. A telefont, a postát, az újságokat cenzúra alá vették. December 27-én bevezették a „kivételes ostromállapotot”, betiltották az összejöveleteket, az utcai csoportosulásokat. A nem állandó lakosoknak három napon belül el kellett hagyniuk a várost. Tilos volt a magyar hadseregbe bevonulni, a budapesti vonatra csak külön engedéllyel lehetett felszállni, a csomag- és pénzforgalom szünetelt. A közigazgatási hivatalok mellé román összekötő tiszteket vezényeltek.⁸⁰ A kolozsvári magyarság akkori lelkiállapotát hűen tükrözte a *Keleti Újság* 1918. december 24-én megjelent első számának vezércikke: „Fehér zászlóval állunk előtted, Ismeretlen Végzet...”⁸¹

tamorphosis Transsylvaniae (II). Márki Sándor naplója az impériumváltásról, *Korunk*, 2018, 11. sz., 92. p.

⁷⁶ ROMSICS: *Erdély elvesztése...*, 152. p.

⁷⁷ *Világ*, 1918. december 25., 7. Vö. RAFFAY: *i. m.*, 170. p.

⁷⁸ MIKES: *i. m.*, 190. p.

⁷⁹ RAFFAY: *i. m.*, 171. p.; *Világ*, 1918. december 25., 7.

⁸⁰ ROMSICS: *Erdély elvesztése...*, 154. p.; RAFFAY: *i. m.*, 171. p.; MIKES: *i. m.*, 191–192. p.

⁸¹ Idézi MIKÓ: *i. m.*, 13. p.

KolozsvárrománmegszállásautánaKelet-magyarországiFőkormánybiztosság és személy szerint Apáthy helyzete is teljesen ellehetetlenült. Ezért 1919. január 11-én – más források szerint 13-án – a főkormánybiztos benyújtotta lemondását,⁸² amelyet a magyar kormány január 13-i ülésén el is fogadott.⁸³ Helyét ideiglenesen Grandpierre Emil vette át, azonban január 17-én ő is lemondott. A kormány ezt tudomásul vette, és 23-án úgy határozott, hogy tekintettel a körülményekre, az „állást” egyelőre nem töltik be.⁸⁴ Ezt követően a Főkormánybiztosság „ideiglenesen felfüggesztette” működését, és erről értesítette a kolozsvári román parancsnokságot is. A döntés indoklása szerint a Főkormánybiztosság működése annyira összefügg Apáthy István működésével – akit közben a román katonai hatóságok 1919. január 15-én bolsevik propaganda terjesztésének hamis vádjával jogtalanul letartóztattak és Nagyszebenbe hurcoltak –, hogy távollétében lehetetlen a hivatal ügyeit intézni. Ezzel véglegesen megszűnt a Kelet-magyarországi Főkormánybiztosság működése.

A román hadsereg 1919. január végéig az egész történeti Erdély területét elfoglalta. A megszállt területeken folytatódott a magyar közigazgatás felszámolása, az új hatalmi struktúra kiépítése, és fokozatosan mindenütt megtörtént az impériumváltás.

⁸² ROMSICS: *Erdély elvesztése...*, 169. p.

⁸³ MNL OL K 27, 1919. január 13.

⁸⁴ ROMSICS: *Erdély elvesztése...*, 171. p.